

Spøkelsesfiske, makrellfotball og traktoregg: norske sammensetninger og konseptuell integrasjon

Av Tore Nasset

Denne artikkelen presenterer en analyse av norske sammensetninger i lys av Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon. Det argumenteres for at leddene i sammensetninger er “rombyggere” (“space builders”) som aktiverer ulike “innputtrom”, og at sammensetninger er “blandede rom” (“blends”) som integrerer informasjon fra innputtrommene. I forlengelsen av denne analysen lanseres Kompresjonshypotesen som legger føringer for hva som er mulige og umulige sammensetninger i norsk. Analysen av sammensetninger som blendede rom åpner også for å diskutere den kognitive kompetanse og de strategier språkbrukerne kan nyttiggjøre seg for å tolke sammensetninger. Spesielt fokuseres det på betydningen av metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.*

1 Innledning

“Har dere spisekrok? – Nei, hjemme hos oss bruker vi kniv og gaffel!” I den grad denne gamle vitsen er morsom, er det fordi sammensetninger er flertydige.¹ Selv om betydningen ‘spiseredskap’ ikke er konven-

* Jeg vil takke mine kolleger i CLEAR-gruppen (Cognitive Linguistics: Empirical Approaches to Russian) ved UiT Norges Arktiske Universitet for mange gode innspill. Takk også til *Maal og Minnes* anonyme konsulent for konstruktive kommentarer.

1. Det er vanlig å skille mellom flertydighet (flere klart adskilte betydninger) og vaghet (tilfeller der de ulike betydningene ikke er klart adskilte, jf. for eksempel Zwicky og Sadock 1975: 2). Ettersom denne distinksjonen ikke er vesentlig for argumentasjonen i denne artikkelen, skal jeg bare bruke begrepet “flertydighet”. Selv om jeg fokuserer på sammensatte *substantiv*, vil jeg for enkelhets skyld bare bruke termen “sammensetning” uten å diskutere nærmere om konklusjonene i artikkelen også er gyldige for sammensetninger i andre ordklasser. For interessante analyser av sammensatte verb, se Bäcklund (2007) og Eiesland (2008).

sjonalisert for *spisekrok*, er det ingenting i den norske grammatikken som forbyr en slik tolkning. Spørsmålet er om det lar seg gjøre å formulere føringer for hva som er en mulig sammensetning i norsk, og hvordan språkbrukerne klarer å tolke norske sammensetninger.² I denne artikkelen drøfter jeg disse spørsmålene med utgangspunkt i kognitiv lingvistikk og spesielt Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon.

Jeg skal foreslå at norske sammensetninger er “blandede rom” (“blends”) som integrerer informasjon fra “mentale innputtrom”. Jeg lanserer Kompresjonshypotesen som sier at en generell egenskap ved sammensetninger er at de komprimerer informasjonen fra innputtømmene til ett “mentalt bilde” som gjør det mulig å håndtere kompliserte saksforhold i kognisjon og kommunikasjon. Kompresjonshypotesen beskriver en viktig funksjon hos norske sammensetninger og er dermed med på å kaste lys over hva som er mulige og umulige sammensetninger i norsk.

Min analyse av sammensetninger som blandede rom fokuserer på at sammensetninger ofte har et vidt spekter av potensielle tolkninger, og det er derfor ikke mulig å formulere noen enkel algoritme som tar oss fra delenes betydning til sammensetningens betydning (jf. for eksempel Enger og Kristoffersen 2000: 128f. og Faarlund et al. 1997: 55f.). Men analysen min gjør det mulig å beskrive den allmenne kognitive kompetansen og de generelle strategiene språkbrukerne kan benytte seg av. I artikkelen fokuserer jeg på fire prinsipper: metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppsskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.

Artikkelen er organisert som følger. Etter innledende diskusjon av sammensetninger som kategorinettverk i avsnitt 1 trekker jeg i avsnitt 2 et skille mellom potensielle og konvensjonaliserte betydninger, før jeg i avsnitt 3 diskuterer den såkalte Hodet-til-høyre-regelen. Etter å ha argumentert for at denne regelen ikke legger føringer på alle norske sammensetninger, foreslår jeg en analyse av sammensetninger i lys av konseptuell integrasjon i avsnitt 5 og lanserer Kompresjonshypotesen i avsnitt 6. Avsnitt 7 diskuterer prinsipper for tolking av sammensetninger, før artikkelen summeres opp i avsnitt 8.

2. I denne artikkelen vil jeg bruke termen *føring* som norsk motsvarighet til engelsk *constraint*. En alternativ norsk term er *restriksjon*.

2 Sammensetninger og kategorinettverk

La oss begynne med å se på følgende konstruerte, men grammatiske setning:

- (1) Turisten fisket laks med stang i Lofoten om høsten for sportens skyld.

På grunnlag av denne setningen kan vi danne seks ulike sammensetninger med *fiske* som etterledd (overledd). Forleddet (underleddet) fyller seks forskjellige semantiske roller, som angitt i parentes:

- (2) a. Turistfiske (agens)
 b. Laksefiske (patiens)
 c. Stangfiske (instrument)
 d. Lofotfiske (sted)
 e. Høstfiske (tid)
 f. Sportsfiske (måte)

I (2a–b) har vi argumentbetydninger i den forstand at forleddet angir den som fisker (agens), eller det som fiskes (patiens). Eksemplene i (2c–f) illustrerer ulike adverbielle betydninger: instrument (redskap), sted, tid og måte. I det følgende vil jeg bruke termen “modifikatorbetydninger” som paraplyterm for disse betydningene. Merk at “måte” er brukt i vid forstand og omfatter ord som *hobbyfiske*, *industrifiske* og *sportsfiske* der forleddet beskriver hensikten med fisket og hvordan det foregår, men også ord som *møkkafiske* og *drittiske* som innebærer en evaluering av fisket. Felles for alle eksemplene i (2) er at etterleddet, det deverbale substantivet *fiske*, deler ut en semantisk rolle som fylles av forleddet.

Selv om alle de seks rollene i (2) er mulige, er det ikke like naturlig å lage sammensetninger med alle rollene. For å finne ut mer om hvilke mønstre som er vanligst, laget jeg en database over alle sammensetninger med *fiske* som etterledd fra følgende kilder: *Bokmålsordboka* (Wangenstein red. 2004), *Nynorskordboka* (Hovdenak red. 2006), *Norsk avis-korpus*, *NoWaC-korpuset* og *UCLA NewsScape Library of International Television News*.³ I tillegg har jeg supplert databasen med noen få

3. Jeg har benyttet de elektroniske versjonene av *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*

sammensetninger som ikke er fanget opp i noen av de nevnte kildene, men som er belagt på internett. Til sammen inneholder databasen 643 sammensetninger, men i det følgende vil jeg se bort fra 42 sammensetninger bestående av tre ledd der man kan argumentere for at mer enn én semantisk rolle er relevant (for eksempel *høstlinefiske* som indikerer både når og med hvilket redskap fisket foregår).⁴ Tabell 1 og Figur 1 dekker dermed totalt 601 ulike sammensetninger. I tabellen oppgis både tallene fra de to ordbøkene og tallene fra de ulike korpusene og internett. I høyre kolonne oppgis tallene for databasen som helhet.

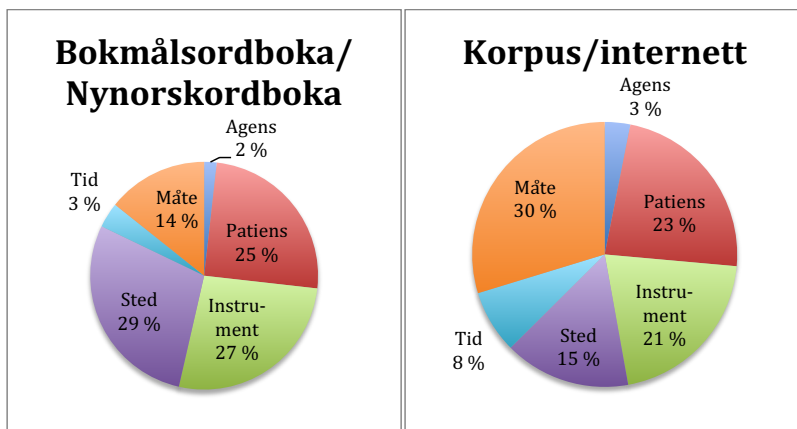
	Bokmålsordboka/Nynorskordboka	Korpus/internett	Totalt
Agens	1	17	18
Patiens	14	127	141
Instrument	15	113	128
Sted	16	84	100
Tid	2	42	44
Måte	8	162	170
Totalt	56	545	601

Tabell 1: Fordelingen av sammensetninger med *fiske* som etterledd (antall eksempler, typefrekvens)

Tabell 1 og Figur 1 viser at alle rollene er godt belagt, selv om agens og tid er langt mindre vanlige enn de øvrige rollene. Når det gjelder agens, skal det legges til at noen av eksemplene jeg har, ikke er helt klare. *Turistfiske* er nært beslektet med *hobbyfiske* og har antonymet *yrkesfiske*. Siden

på <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?ava=ava>. *Norsk aviskorpus* er tilgjengelig på <http://avis.uib.no/avis>. Jeg har benyttet den taggedde versjonen som dekker 2004-årgangen. *NoWaC-korpuset* er et web-korpus med 700 millioner ord tilgjengelig på <http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/nowac/index.html>. *UCLA NewsScape Library of International Television News* (<https://sites.google.com/site/distributedlitteredhen/home/tutorials-and-educational-resources/csa-overview>) har data fra nyhetsendinger på NRK. Takk til Mark Turner for hjelp med å søke i dette korpuset. I alle korpusene søkte jeg etter både ubestemt form entall (ord som slutter på *fiske*) og bestemt form entall (ord som slutter på *fisaket*). Søkeresultatene ble så gjennomgått manuelt for å luke ut ord som ender på *fiske(t)*, men som ikke er sammensetninger (for eksempel *filosofiske*). Databasen min er i sin helhet tilgjengelig på TROLLing: <http://hdl.handle.net/10037.1/10296>.

4. Jeg vil ikke diskutere om strukturen er [[høstline]fiske] 'fiske med høstline' eller det mer plausible [[høst]linefiske] 'linefiske om høsten', da denne problemstillingen ikke er relevant for denne artikkelen.

Figur 1: Prosentvis fordeling av sammensetninger med fiske som etterledd (data fra ordbøker til venstre, data fra korpus og internett til høyre)

forleddet i *hobbyfiske* og *yrkesfiske* har rollen “måte”, kan man kanskje argumentere for at *turistfiske* like mye beskriver måten fisket foregår på, som hvem som utfører det. Men ettersom det tross alt er turisten som fisker, har jeg klassifisert forleddet som agentivt.

Selv om *tjuvfiske* kan parafraiseres som ‘fiske utført av en tjuv’, og forleddet derfor er klassifisert som agentivt, er det kanskje like dekkende å beskrive betydningen som ‘fiske uten tillatelse’, og da nærmer vi oss den semantiske rollen “måte”. Men uansett hvordan man analyserer *turistfiske* og *tjuvfiske*, er det klart at agensrollen er atypisk for norske sammensetninger der etterleddet er avledet av et transitivt verb (i vårt tilfelle *å fiske*). I slike sammensetninger er det mindre vanlig at forleddet svarer til subjektet enn til objektet til det tilsvarende transitive verbet. Her følger norsk et velkjent mønster; for eksempel hevder Selkirk (1982: 34) at “the subject argument of a lexical item may not be satisfied in compound structure” (se også Štekauer 2000: 277 og Faarlund et al. 1997: 63).

Et eksempel som er vanskelig å klassifisere, er *spøkelsesfiske* som brukes om tilfeller der fiskeredskaper som fiskeren har mistet, fortsetter å fange fisk. Selv om *spøkelsesfiske* ikke er belagt i *Bokmåls-* eller *Nynorskordboka*, forekommer ordet ganske hyppig i media og på internett, ettersom slikt fiske bl.a. er et miljøproblem. Hvilken rolle representerer forleddet *spøkelse*? Poenget med sammensetningen er at det ikke foreligger noen nærmere bestemt agens, og *spøkelse* kan sies å representere

denne fraværende agens-rollen som en slags plass-holder. Forleddet i *spøkelsesfiske* er dermed klassifisert som agentivt.

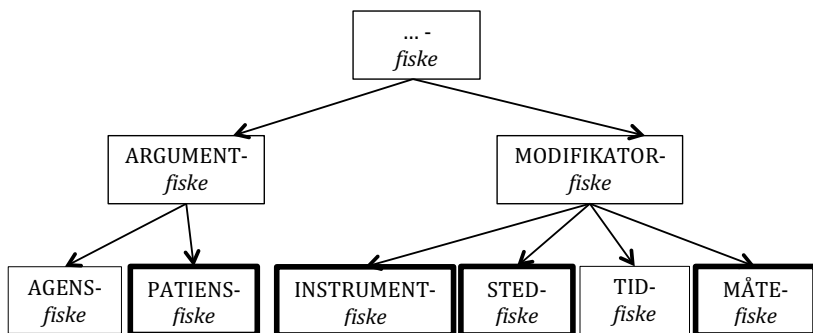
At rollen “tid” er relativt svakt belagt, er mest sannsynlig av pragmatisk grunner. Det er lett å tenke seg substantiv med tidsbetydning som forledd (*sommerfiske*, *desemberfiske*, *tirsdagsfiske* osv.), men det er ikke så mange slike som er belagt i mitt materiale. Kanskje er det mer relevant for språkbrukerne å angi hvor fisket foregår, enn når det foregår? Dette forblir imidlertid spekulasjoner som mitt materiale ikke gir grunnlag for å bekrefte eller avkrefte.

De to diagrammene i Figur 1 gjør det mulig å sammenligne data fra ordbøker, som inneholder veletablerte sammensetninger, med data fra korpus og internett, som inneholder et stort antall hapax legomena (dvs. ord som bare forekommer én gang i et korpus). Som vi ser, er de to diagrammene svært like; patiens og instrument er dominerende i begge delene av databasen, mens agens og tid er marginale. Men én forskjell er det verdt å stoppe opp ved: I ordbokdataene forekommer sted omtrent dobbelt så hyppig som måte (29% mot 14%), mens forholdet er omvendt i dataene fra korpus og internett (15% mot 30%).⁵ Det er ikke mulig å si noe sikkert om hva denne forskjellen bunner i, men det er tydelig at språkbrukerne på internett viser stor oppfinnsomhet når det gjelder å beskrive ulike måter å drive fiske på. Dette gjelder ikke minst ulike blogger og nettfora for sportsfiskere, der man finner sammensetninger som *all-roundfiske*, *dykkefiske*, *ekstremfiske*, *fang-og-slepp-fiske*, *gratisfiske*, *kosefiske*, *løssettingsfiske*, *poengfiske* og *snorkelfiske*. Som nevnt ovenfor inkluderer jeg evaluerende forledd i kategorien “måte”, og slike sammensetninger forekommer hyppig på internett. Eksempler er *drittfiske*, *drømmefiske*, *favorittfiske*, *fiaskofiske*, *flaksefiske*, *idiotfiske*, *kaosfiske*, *katastrofefiske*, *panikkfiske* og *toppfiske*.

Dataene i Tabell 1 og Figur 1 kan beskrives ved hjelp av et kategorinettverk av den typen Langacker (2008) benytter. De seks boksene nederst i Figur 2 representerer de ulike subkategoriene (underkategoriene) i Tabell 1 og Figur 1. Bokser med tykk ramme representerer

5. La meg poengtere at forskjellen er statistisk signifikant. En chi-kvadrat-analyse (Pearson's Chi-squared test with Yates' continuity correction) der jeg sammenlignet tallene for sted og måte i de to delene av databasen, ga p-verdi = 0,003 (chi-kvadrat = 8,5713, df = 1). Dette indikerer at det er svært usannsynlig at forskjellen skyldes tilfeldigheter. Cramers V-verdi = 0,18 angir en liten, men rapporterbart effektstørrelse. Vi har således med en robust, men ikke særlig stor forskjell å gjøre.

godt belagte subkategorier, mens tynn ramme angir at en subkategori er perifer. Boksene høyere opp i nettverket kaller Langacker “skjemaer”, ettersom de er mer generelle (“skjematiske”) enn boksene lenger ned. Som angitt med pilene dekker [ARGUMENT-*fiske*] sammensetninger med agens og patiens som forledd, mens [MODIFIKATOR-*fiske*] er et skjema for de øvrige semantiske rollene. Helt på toppen har jeg tatt med et generelt skjema for hele kategorien, men det inneholder ikke annen informasjon enn at et hvilket som helst forledd kan kombineres med etterleddet *fiske*.

Figur 2: Kategorinettverk for sammensetninger med *-fiske* som etterledd

Det generelle skjemaet øverst i Figur 2 inneholder svært lite informasjon, og det er derfor naturlig å spørre om det er mulig å formulere mer presise føringer for norske sammensetninger.⁶ Figur 2 representerer en analyse av et begrenset materiale, og det er ikke gitt at sammensetninger med *fiske* som etterledd er typiske for norske sammensetninger generelt. Men figuren er likevel tilstrekkelig til å illustrere ett viktig poeng. Hvis vi godtar at sammensetninger kan beskrives i kategorinettverk, blir spørsmålet hvor i nettverket føringene skal plasseres. Skal vi forsøke å presisere det generelle skjemaet på toppen, eller skal vi formulere føringer for subkategorier lenger ned i nettverket? Analysen i figuren tyder på at vi bør lete etter føringer på ulike nivåer. At noen semantiske roller er mer naturlige som forledd, angår forholdet mellom subkategoriene på nederste nivå i figuren. Langt ned i figuren kan vi altså plassere føringer

6. Om føringene bør formuleres som prosedurale regler eller deklarativer utsagn, er et viktig spørsmål som ikke vil bli berørt i denne artikkelen.

som viser hva som er *typisk*, ikke bare hva som er mulig. Men samtidig skal vi se at vi også kan formulere restriksjoner for toppnivået i kategorien som sier noe om hva som er *mulig*. Dette kommer vi tilbake til i avsnitt 4, men først må vi trekke et viktig skille mellom hva jeg skal kalle “potensiell” og “konvensjonalisert” betydning.

3 Sammensetningers potensielle og konvensjonaliserte betydninger

Den oppmerksomme leser har kanskje stuset over at sammensetningen *lofotfiske* i (2d) er brukt som beskrivelse på fiskingen i eksempel (1). Det kan innvendes at turistens fiske etter laks ikke er i tråd med betydningen til *lofotfiske*, som *Bokmålsordboka* (2004) definerer som ‘vinterfiske etter skrei i Lofoten’. På den annen side er det ingenting i den norske grammatikken (språkssystemet) som hindrer oss i å beskrive aktiviteten til turistene i (1) som *lofotfiske*, selv om det ikke er slik man vanligvis bruker ordet. For å fange opp denne forskjellen er det hensiktsmessig å trekke et skille mellom hva vi kan kalle “konvensjonalisert” (“leksikalisert”) og “potensiell betydning”:

- (3) Lofotfiske
- a. Konvensjonalisert betydning: ‘vinterfiske etter skrei i Lofoten’
 - b. Potensiell betydning: ‘fiske i Lofoten’

Mens “potensiell betydning” rommer alt det språkssystemet tillater en sammensetning å bety, er den “konvensjonaliserte betydningen” den betydningen som er innarbeidet i språksamfunnet, og som leksikografer registrerer i ordbøker. Eksemplet i (3) viser at den potensielle betydningen er videre i den forstand at den bare fyller én rolle (sted), mens den konvensjonaliserte betydningen fyller minst tre roller: tid (vinter), patiens (skrei) og sted (Lofoten). I tillegg kan man kanskje si at også rollen “måte” er fylt, ettersom lofotfisket i tradisjonell forstand er en form for yrkesfiske. Uansett er det slik at relasjonen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning er et eksempel på hyponymi der den potensielle betydningen er hyperonym (den overordnede, generelle termen), mens den konvensjonaliserte betydningen er hyponym (den underordnede, spesifikke termen).

Det er ikke vanskelig å finne eksempler som illustrerer forskjellen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning. I begynnelsen av artikkelen så vi at *spisekrok* har den konvensjonelle betydningen ‘hjørne i bolig der man inntar måltider’, men at sammensetningen potensielt også kan betegne et spiseredskap. En *reservebenk* er normalt et møbel som innbyttere i ballspill sitter på mens de venter på å få spille.⁷ Men om man har en ekstra benk som man bare bruker når man får mange gjester, er det ikke noe i veien for å kalle den for en “reservebenk”, selv om dette ikke er ordets konvensjonaliserte betydning.

I en reklame sett på Flytoget i mai 2015 illustreres frasen *postmann på pakketur* med et postbud som legger en pakke i en postkasse. Mens *pakketur* vanligvis brukes om ferieturer og i følge *Bokmålsordboka* (2004) har den konvensjonaliserte betydningen ‘ferdig planlagt turopplegg’, kan sammensetningen potensielt bety ‘ombæring av postpakker’. Reklamen spiller på forholdet mellom konvensjonalisert og potensiell betydning for å skape oppmerksomhet om det man ønsker å selge – i dette tilfellet forsikringsordninger for medlemmer av ulike fagforeninger.

I avsnitt 2 stilte jeg spørsmålet om det er mulig å formulere føringer for norske sammensetninger. Distinksjonen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning lar oss presisere spørsmålet. Når det gjelder hva som er *mulige* sammensetninger, er det *potensiell* betydning vi må ta utgangspunkt i, for her er det snakk om hva språksystemet tillater og ikke tillater. Men når det gjelder hva som er *typisk* for norske sammensetninger, blir *konvensjonalisert* betydning relevant, siden spørsmålet er hvordan språkbrukerne normalt bruker sammensetninger. I de følgende avsnittene skal vi se nærmere på føringer for norske sammensetninger.

4 Føringer 1: Hodet-til-høyre-regelen

I diskusjonen av sammensetningene med *fiske* i avsnitt 2 har jeg uten videre antatt at etterleddet i sammensetninger er overledd (hode). Dette er en vanlig oppfatning:

7. *Reservebenk* brukes også om innbytterne i en klubb, jf. følgende eksempel:
 (i) *Viking har en uvanlig sterk reservebenk kommende sesong.*
 (*Bergens Tidende* 18. februar 2008) (http://www.bt.no/mobildesking/-127154_1.snd).
 Dette er et eksempel på metonymi i den forstand at vi beskriver spillerne vha. benken de sitter på (Jf. Radden og Kövecses 1999: 21). Vi kommer tilbake til metonymi i avsnitt 7.

- (4) “Right hand head rule” (“Hodet-til-høyre-regelen”):
 In morphology, we define the head of a morphologically complex word to be the righthand member of that word. (Williams 1981: 248)

Om dette ikke er noen universell regelmessighet (Selkirk 1982: 21), passer den godt for norsk (jf. Faarlund et al. 1997: 61–63, men se Enger 1995 for kritisk diskusjon).⁸ Det viser eksempler som *hundelik* og *likhund*. I det første ordet er *lik* overledd i både syntaktisk og semantisk forstand. Syntaktisk sett har sammensetningen samme ordklasse og genus som overleddet, dvs. substantiv i intetkjønn, og semantisk sett betegner sammensetningen en type lik, nemlig liket av en hund. Bytter vi om på leddene, får vi hankjønnsst substantivet *likhund* som har samme genus som *hund*, og som betegner en type hund som er spesialtrent til å markere på lukten av lik. Her er med andre ord *hund* overledd. Et annet illustrerende ordpar er *rødvinn* og *vinnrød* (jf. Nesset 2011: 56). *Rødvinn* er en type vin og er et substantiv med maskulint genus akkurat som *vin*, mens *vinnrød* er et fargeadjektiv som betegner en sjattering av rødt. Det er med andre ord slik at etterleddet er overledd.⁹

Men noen absolutt regel som gjelder for alle norske sammensetninger, er regelen i (4) likevel ikke. Selv om *ølhund* er en sammensetning med *hund* som etterledd, betegner ikke *ølhund* noen hund, men tvert i mot et menneske som er glad i øl. Strengt tatt er *hund* dermed ikke overledd i semantisk forstand.¹⁰ Andre velkjente eksempler av denne typen

8. Når det er tale om “overledd” i denne artikkelen, er det “morfosyntaktisk overledd” som er ment, dvs. det leddet som bestemmer sammensetningens ordklassetilhørighet og genus, eller “semantisk overledd”, dvs. det leddet som står i et hyponymiforhold til hele sammensetningen. Som Sakshaug (2000: 196–97) har vist, er forleddet overledd i morfofonologisk forstand, ettersom det er forleddet som avgjør tonelaget til sammensetningen. *Druevin* har for eksempel tonelag 2 fordi forleddet *drue* har tonelag 2, mens *solbærvinn* har tonelag 1 fordi forleddet *solbær* har tonelag 1 (jf. diskusjon i Sakshaug 2000: 197).
9. Et annet godt eksempel av denne typen er ordparet *hausteple* og *eplehaust*, diskutert i Rønhovd 1997: 154. Men når Rønhovd (ibid.) hevder at slike sammensetninger er “sjølvforklarande når vi kjenner tydinga til dei einskilde orda”, tar han trolig munnen for full. Det er selvsagt til god hjelp å vite hva for- og etterledd betyr, og at etterleddet er hodet i sammensetningen, men det er likevel langt igjen til å bestemme den nøyaktige betydningen til sammensetningen som helhet. Mer om dette i avsnitt 6 og 7.
10. Det er rimelig å anta at *hund* i *ølhund* representerer *menneske* metaforisk siden man på norsk i uttrykk som *Din hund!* kan bruke *hund* til å referere til mennesker. Men

er *rotekopp*, som ikke er noen kopp, *tørrpinn*, som ikke er noen pinne, *hespetre*, som ikke er noe tre, *bestehov*, som ikke er noen hov, *løvetann*, som ikke er noen tann, og *fadermorder*, som er en krage, og ikke en morder (se Nesset 2011 og Enger og Kristoffersen 2000: 129 for diskusjon). *Brennevin* er et eksempel på at etterleddet verken semantisk eller syntaktisk er overledd (Enger 1995: 34–35). Selv om både vin og brennevin er alkoholholdige drikker, er *brennevin* strengt tatt ikke noen type vin, og *brennevin* er også intetkjønn, mens *vin* er hankjønn.

Konfrontert med slike data kunne en være fristet til å forkaste hele regelen i (4), men det ville være å kaste barnet ut med badevannet, for tross alt følger de aller fleste norske sammensetninger regelen. Et alternativ er å si at regelen representerer et prototypisk mønster i norsk. Prototypiske norske sammensetninger har overleddet til høyre, men det finnes unntak. “Hodet-til-høyre-regelen” handler altså om hva som er *typisk*, ikke hva som er *mulig* for norske sammensetninger.

Om vi godtar at “Hodet-til-høyre-regelen” ikke holder for absolutt alle norske sammensetninger, kan man spørre seg om det i det hele tatt er mulig å finne frem til slike generelle føringer. I de følgende avsnittene skal vi se at det er for tidlig å gi opp. I stedet for å ta utgangspunkt i sammensetningenes struktur (forholdet mellom etterledd og forledd), skal vi rette blikket mot sammensetningenes funksjon. I avsnitt 6 lanserer jeg Kompresjonshypotesen som en generell føring for norske sammensetninger. Først er det imidlertid nødvendig å betrakte sammensetninger i lys av Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon. Dette er emnet for avsnitt 5.

5 Sammensetninger som “blandede rom” i konseptuell integrasjon

I det følgende skal vi se at teorien om konseptuell integrasjon gir et godt utgangspunkt for å beskrive norske sammensetninger. Jeg skal foreslå at leddene i sammensetninger fungerer som “rombyggere” (“space builders”) som skaper et “blandet rom” (“blend”).

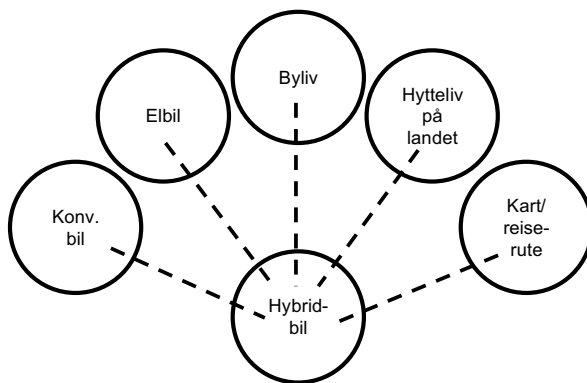
selv om man godtar denne analysen, rokker ikke det ved hovedpoenget om at *hund* i *ølbund* ikke er et “normalt” overledd, siden sammensetningen *ølbund* i motsetning til *likhund*, *sanktbernhardshund* osv. ikke referer til et firbent dyr. Mer om metafor i avsnitt 7.

Fauconnier og Turner studerer hvordan begreper tar opp i seg elementer fra ulike “mentale rom”, dvs. “pakker” med konkret informasjon om ulike emner som etableres mens vi tenker og snakker (Fauconnier 2007: 351). La oss ta reklamen for en hybridbil i Figur 3 som eksempel. Det kan argumenteres for at denne reklameplakaten integrerer informasjon fra fem mentale rom. For det første er “konvensjonell bil” relevant. Dette mentale rommet bringer med seg erfaringer om bensinmotorer og deres gode og dårlige egenskaper, for eksempel deres lange rekkevidde og deres miljøvennlighet. Men samtidig aktiverer reklamen også det mentale rommet “elbil” med assosiasjoner til kort rekkevidde og miljøvennlighet. Et tredje mentalt rom, som vi kan gi merkelappen “byliv”, aktiveres av frasen “i byen” nederst til venstre på plakaten og bringer med seg assosiasjoner til hektisk storbyliv med korte avstander og mye trafikk. Oppe til høyre finner vi frasen “til hytta” som representerer et fjerde mentalt rom: “hytteliv på landet”. Her har assosiasjoner til store avstander og lite trafikk relevans. Et siste mentalt rom aktiveres av strømledningen som er knyttet sammen med slangen til en bensinpumpe. Ledningen og slangen knytter byen sammen med hytta, og på den måten får vi assosiasjoner til kart og reiseruter: man følger en vei fra et utgangspunkt til et mål. Reklameplakaten integrerer elementer fra alle disse mentale rommene og skaper på den måten en intuitiv forståelse av hybridbilen det reklameres for. Den har lang rekkevidde som en konvensjonell bil, men er samtidig miljøvennlig som en elektrisk bil, og kan derfor brukes både på tur til hytta og i byen. Med Fauconnier og Turner kan vi si at reklamen etablerer et “blandet rom” (“blend”), dvs. et mentalt rom som integrerer elementer fra ulike mentale rom (jf. Turner 2007: 378). Analysen er oppsummert i Figur 4, der sirkelene øverst representerer de fem mentale “innputtrommene”, mens sirkelen nederst står for det “blandede rommet” som reklamen skaper. De stiplede linjene representerer elementer fra innputtrommene som integreres i det blandede rommet. Det er imidlertid viktig å ha klart for seg at det blandede rommet ikke er summen av *alle* egenskapene til innputtrommene, men at det bare tar opp i seg enkelte elementer fra innputtrommene. For eksempel er det en viktig egenskap ved kart at vest er til venstre og øst til høyre, men denne egenskapen spiller neppe noen rolle i det blandede rommet i Figur 4. Figuren er også forenklet i den forstand at den ikke angir at innputtrommene har intern struktur der ulike elementer står i forskjellige relasjoner til hverandre. Igjen er kart et godt ek-

Figur 3: Reklameplakat for hybridbil (Foto: forfatteren)

sempel. På kart representeres byer og tettsteder som prikker som står i ulike relasjoner til hverandre, slik at man kan få et inntrykk av avstanden mellom byene osv. Men ettersom slike detaljer er uten betydning for argumentasjonen i denne artikkelen, er de ikke tatt med i Figur 4.

Figur 4: Analyse av reklame for hybridbil vha. fem mentale innputtrom og ett blandet rom

Hvordan kan konseptuell integrasjon kaste lys over norske sammensetninger? Jeg foreslår å analysere hvert av leddene i en sammensetning som “rombyggere” (“space builders”). En rombygger er et språklig element som aktiverer et mentalt rom (Fauconnier 2007: 371). Sammensetningen som helhet kan analyseres som et blandet rom basert på disse innputtømmene. La oss se nærmere på to eksempler: *traktoregg* og *makrellfotball*.

Traktoregg er et relativt konvensjonalisert alternativ til *rundballe*, dvs. gress som er presset sammen til sylinderformede baller pakket i hvit plast. Forleddet (underleddet) *traktor* aktiverer et mentalt rom for moderne landbruk med assosiasjoner til alt det maskineriet som bl.a. brukes for å dyrke og bearbeide dyrefor. Etterleddet *egg* aktiverer et mentalt rom som inneholder høner, kyllinger og egg (som har tynt, hvitt skall og verdifullt, spiselig innhold). Sammensetningen bringer sammen informasjon fra begge innputtømmene – når vi snakker om *traktoregg*, bruker vi det vi vet om traktorer og om egg. Men samtidig er det viktig å ha klart for seg at ikke all informasjon fra innputtømmene integreres i det blandede rommet. I innputtømmet kan egg bli til kyllinger, men det skjer ikke i det blandede rommet. *Traktoreggene* klekkes ikke, og det fødes verken kyllinger eller traktorer. I innputtømmet kan ikke traktorer verpe, men i det blandede rommet “verper” de i den forstand at de produserer *traktoregg*.¹¹

Makrellfotball har ikke funnet veien til ordbøker eller leksika, men er godt belagt på internett, så denne sammensetningen er på vei til å få en konvensjonalisert betydning, selv om den neppe er helt fastlagt. Det synes imidlertid klart at ordet brukes som betegnelse på den offensive og artistiske fotballen sørlandsklubben Start kan spille om sommeren når makrellen kommer inn. Etterleddet *fotball* aktiverer et mentalt rom med

11. Når man integrerer for mye av informasjonen fra innputtømmene, kan dette gi en komisk effekt. På det humoristiske nettstedet *Ikkepedia* finner man for eksempel oppskrifter på koking, steking og servering av *traktoregg*, og Lars Monsen tillegges utsagnet “[j]eg har alltid noen *traktoregg* i reisesekken når jeg drar ut på fjelltur” (http://ikkepedia.org/wiki/Hvordan:Koke_eller_steke_et_traktoregg). Den humoristiske effekten oppnås ved at egenskapen “spiselig” overføres fra innputtømmet til etterleddet *egg* til det blandede rommet for hele sammensetningen *traktoregg*. I utsagnet “Men hva kom først? Traktoren eller *traktoregget*?”, som nettstedet tillegger Henrik Ibsen, overføres verping og klekking til det blandede rommet. Slike humoristiske effekter er gode eksempler på at blandede rom ikke tar opp i seg all informasjonen fra innputtømmene.

informasjon om spilleregler osv. Forleddet *makrell* er vanskeligere å analysere, men det kan aktivere et mentalt rom for sørlandssommer som vekker alle de positive assosiasjoner nordmenn har til sommeren på Sørlandet, makrellfiske inkludert. Samtidig vet vi at makrellen beveger seg raskt fremover i stim, og en kan tenke seg at angriperne løper fremover på banen som en makrellstim. Også her ser vi at det blandede rommet tar opp i seg elementer fra begge innputtrom, men at ikke all informasjon integreres i det blandede rommet. Det er ingen makreller på fotballbanen, selv når Start spiller makrellfotball. Samtidig er det slik at det blandede rommet kan inneholde informasjon som vi ikke finner igjen i noen av innputtrommene. Det at *makrellfotball* brukes om artistisk angrepsfotball, kan vanskelig sies å komme direkte fra noen av innputtrommene. Riktignok vekker makrell positive assosiasjoner til sørlandssommer, og riktignok beveger makrellen seg raskt i stim, men det er et langt skritt derfra til artistisk angrepsfotball. Slike elementer som ikke er forankret i noen av innputtrommene, spiller en viktig rolle i teorien om konseptuell integrasjon. Fauconnier og Turner (2002) taler om “emergent struktur” (“emergent structure”).

Oppsummerende kan vi si at teorien om konseptuell integrasjon gjør det mulig å beskrive norske sammensetninger som “blandede rom” der forledd og etterledd fungerer som rombyggere som aktiverer innputtrom. Analysen får frem at sammensetningene på den ene siden ikke tar opp i seg all informasjon fra innputtrommene, men på den annen side også kjennetegnes ved emergent struktur uten direkte forankring i innputtrommene. Men gir teorien om konseptuell integrasjon grunnlag for en mer presis og innsiktsfull beskrivelse av norske sammensetninger? Hjelper teorien oss til å formulere generelle føringer? Disse spørsmålene er emne for neste avsnitt.

6 Føringer 2: Kompresjonshypotesen og sammensetningers funksjon

Å beskrive sammensetninger som “blandede rom” er i utgangspunktet ikke noen restriktiv analyse, men det er snarere en fordel enn en ulempe, for sammensetninger vekker rikt fasetterte assosiasjoner fra ulike innputtrom. Som vi så i avsnitt 2 og 3, er det svært vanskelig å avgrense den potensielle betydningen til norske sammensetninger (jf. Enger og Kristoffersen 2000: 128f. og Faarlund et al. 1997: 55f.). Det er lett å tenke

ut potensielle betydninger til for eksempel *lofotfiske*, *reservebenk* og *pakketur* i tillegg til de konvensjonaliserte betydningene som er kjent for de fleste som har norsk som morsmål. Likevel kan et av kjernebegrepene i teorien om konseptuell integrasjon, “kompresjon” (“compression”), hjelpe oss til å formulere en generell føring for norske sammensetninger. Turner beskriver kompresjon slik:

- (5) Compression, as a term in cognitive science, refers not specifically to shrinking something along a gradient of space or time, but instead to transforming diffuse and distended conceptual structures that are less congenial to human understanding so that they become more congenial to human understanding, better suited to our human-scale ways of thinking. (Turner 2006: 18, se også Turner 2014: 23)

Ideen er altså at et blandet rom ikke bare bringer sammen informasjon fra ulike kilder, men også *komprimerer* informasjonen, dvs. “pakker” den på en slik måte at den lettere kan prosesseres. Det er nettopp det som er poenget med reklameplakaten i Figur 3 – all informasjonen og alle assosiasjonene som skapes, bringes sammen i ett bilde. I blandede rom blir kompliserte saksforhold til “én størrelse” som kan manipuleres i kognisjon og kommunikasjon.

Hypotesen jeg vil diskutere i det følgende, relaterer kompresjonsbegrepet til norske sammensetninger:

- (6) Kompresjonshypotesen:
Norske sammensetninger er blandede rom som komprimerer informasjon fra innputtømmene.

Ideen er altså at en hovedfunksjon hos sammensetninger er å komprimere informasjon fra ulike mentale rom. For å vise hvordan dette legger føringer på norske sammensetninger, skal jeg diskutere tre eksempler som ikke har konvensjonaliserte betydninger.

I en kommentarartikkel i *Bladet Nordlys* om lungesykdommen kols kritiserer journalisten Bjørn H. Larsen beslutningen om å stenge et medisinsk senter i sommermånedene:

- (7) Å lukke dørene i to måneder i sommer til Elisabeth-senteret er ei uklok handling, og skaper utrygghet hos oss som går der i hverdagen – særlig når man vet at køene foran “**lungedørene**” på UNN [Universitets-

sykehuset i Nord-Norge] er like lange som dårlige nordnorske sommerdager kan være. (*Bladet Nordlys* 5. august 2014)

Selv om *lungedør* ikke er noen konvensjonalisert sammensetning i norsk, er det ikke vanskelig å forstå hva journalisten refererer til: dørene til lungeavdelingen ved Universitetssykehuset i Nord-Norge. Spørsmålet er hva som er forskjellen på sammensetningen *lungedørene* og parafrasen *dørene til lungeavdelingen ved Universitetssykehuset i Nord-Norge*. Sammensetningen er vagere, for man kan lett tenke ut potensielle betydninger som ikke er forenlige med parafrasen – man kunne for eksempel bruke *lungedør* om åpningen inn til lungene. Men denne vagheten er neppe avgjørende, all den stund konteksten klargjør hva det er snakk om. Sammensetningen er også kortere, og det bidrar til å gjøre syntaksen enklere. Men først og fremst knytter sammensetningen lunger (og dermed lungesykdom) direkte til dørene på sykehuset, noe som bidrar til å skape et virkningsfullt mentalt bilde. Man formelig ser for seg lange køer av fortvilte lungesyke foran sykehusets stengte dører. Dette er nettopp poenget med kompresjon. Sammensetninger aktiverer blandede mentale rom som fremkaller komprimerte mentale bilder.

Et annet eksempel på effekten av kompresjon i sammensetninger finner vi i en artikkel i *Aftenposten* der Harald Stanghelle kommenterer riksdagsvalget i Sverige i 2014. Sverigedemokraterna fikk stor oppslutning, og Stanghelle relaterer dette til Fremskrittspartiets vei til makt i Norge:

- (8) Vi her i Norge kjenner igjen dette bildet. For det var omtrent slik norske politikere på 80-tallet møtte både økende innvandringsskepsis og Carl I. Hagens suksess med å sette ord på folks uro. Det var en totalt feilslått strategi. Først og fremst fordi den hadde som forutsetning at det ikke skulle snakkes høyt om en viktig del av den nye virkeligheten. Det gjorde heller ikke vi i mediene. Også vi var jo redde for hva en åpen problemtale kunne utløse av grums i et folkedyp vi ikke stolte på i det hele tatt. Derfor kjenner vi oss igjen når den liberale svenske storavisen Expressen reflekterer valgresultatet med en helsvart forside med noen få ord i hvitt: "Igår röstade 781.120 svenskar på Sverigedemokraterna." Og avisens lederartikkel følger opp dette uttrykket for nasjonal sorg: "Stackars Sverige", lyder tittelen. [...] 25 år etter vår egen utfrysningsspolitikk fallitt

danser nå Fremskrittspartiet med stil på den norske **regjeringsparketten**. (*Aftenposten* 15. september 2014¹²)

Regjeringsparkett er ikke noen konvensjonalisert sammensetning, men det er likevel klart hva redaktør Stanghelle mener. Sammensetningen bringer sammen informasjon fra to mentale rom. Forleddet *regjering* representerer informasjon om politikk, styresett og maktutøvelse. Etterleddet *parkett* representerer i den relevante konteksten det mentale rommet “dans”; på den ene side vekkes assosiasjoner til samfunnstoppenes elegante dansetilstelninger, og på den annen side må leseren tenke på dans i sin alminnelighet – en handling som innebærer å manøvrere på en rytmisk og stilfull måte sammen med en partner. På denne måten komprimerer sammensetningen Fremskrittspartiets utvikling fra marginalt protestparti til mektig regjeringspartner i ett mentalt bilde. Man kunne saktens ha beskrevet dette vha. en omstendelig parafrase, men da ville man gå glipp av den retoriske effekten som sammensetningers kompresjon fremelsker.

På *Bladet Nordlys* sine sportssider 22. august 2014 finner vi sammensetningen *fremtidsball* i en artikkel som handler om kontraktforholdene til fotballspilleren Hans Eriksen Nordbye:

- (9) Før fremtiden avklares må Hans Eriksen Norbye (27) trolig belage seg på noen uker på sidelinja. TIL-trener Steinar Nilsen mener “**fremtidsballen**” ligger hos Hans Eriksen Norbye selv – ikke klubben. (*Bladet Nordlys* 22. september 2014¹³)

Journalistens bruk av anførselstegn viser at *fremtidsball* ikke er noen konvensjonalisert sammensetning i norsk. Ut fra sammenhengen er det likevel klart hva journalisten mener. Forleddet *fremtid* aktiverer et mentalt rom for spillerens arbeidsforhold i tiden som kommer, mens etterleddet *ball* bringer med seg assosiasjoner til fotball der den som har ballen, har initiativet og foretar neste trekk.¹⁴ Sammensetningen kom-

12. <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/Harald-Stanghelle-Dette-valget-kan-bli-et-svensk-tidsskille-7706208.html?service=ipad&img=w180c169>

13. <http://www.nordlys.no/sporten/til/article7598682.ece>

14. *Ball* kan selvsagt også vekke assosiasjoner til andre ballspill, men siden artikkelen handler om en fotballklubb, er det mest sannsynlig at det er dette ballspillet leseren får assosiasjoner til.

primerer således TIL-trenerens oppfatning om at det er spillerens tur til å ta et initiativ i kontraktforhandlingene, til ett mentalt bilde. Denne retoriske effekten ville man ikke oppnå om man erstattet sammensetningen med en mer utførlig beskrivelse av situasjonen.

At de tre eksemplene vi har sett på, er fra avisprosa, er neppe tilfeldig, for journalister lager ukonvensjonelle sammensetninger for å skape retoriske effekter. Selv om det er farlig å trekke generelle slutninger på grunnlag av et lite antall eksempler fra én sjanger, er det grunn til å tro at Kompresjonshypotesen beskriver en generell egenskap ved norske sammensetninger. Det er rimelig å anta at sammensetninger alltid komprimerer informasjon fra to mentale rom i ett blandet rom, men at denne egenskapen kommer tydeligst frem i sammensetninger som ikke har noen konvensjonalisert betydning, og som brukes for å oppnå en retorisk effekt. Det må imidlertid understrekes at Kompresjonshypotesen er en *hypotese*, og at mer omfattende undersøkelser av et større materiale fra ulike sjangre er nødvendig før man kan trekke sikre slutninger.

Når det er snakk om føringer i lingvistikken, er det helst beskrivelser av (u)mulige strukturer man har i tankene. “Hodet-til-høyre”-regelen i (4) er et godt eksempel. Kan man kalle Kompresjonshypotesen for en “føring”? Hypotesen refererer til sammensetningenes betydning og sier noe om hvordan betydningene til de to leddene samvirker. Hypotesen er også relevant for hvordan sammensetninger brukes i tekst for å oppnå retoriske effekter. Kompresjonshypotesen har med andre ord med funksjon snarere enn form å gjøre. Likevel er Kompresjonshypotesen en føring i den forstand at den beskriver en generell egenskap ved sammensetninger som skiller dem fra andre språklige mønstre, for eksempel syntaktiske fraser. Kompresjonshypotesen tyder på at funksjon kan representere rikere jaktmarker enn form for den som er på leting etter føringer for norske sammensetninger.

7 Hvordan kan språkbrukerne tolke sammensetninger?

Fire prinsipper

I og med at norske sammensetninger er flertydige og kan ha et stort antall potensielle betydninger, er det rimelig å spørre hvordan språkbrukerne finner frem til den intenderte betydningen. Hvordan kommer man seg fra alle assosiasjonene som innputtømmene aktiverer, til den kom-

primerte betydningen i det blandede rommet? Noen logisk slutning fra premisser til én eneste gyldig konklusjon er det ikke snakk om, for som vi har sett, har sammensetninger ofte mange mulige tolkninger.¹⁵ I stedet vil jeg foreslå å beskrive den kompetanse og de strategier språkbrukerne kan ta i bruk. I det følgende skal vi se nærmere på fire prinsipper: metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppsskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.

Metaforbegrepet kan defineres slik:

(10) Metafor:

[M]etaphor [...] has come to mean a cross-domain mapping in the conceptual system. (Lakoff 1993: 203)

Slik termen brukes i kognitiv lingvistikk, handler altså metaforbegrepet om å opprette forbindelser mellom informasjon fra ulike erfaringsområder (domener). Ville det være mulig å avkode norske sammensetninger for en språkbruker som ikke er i stand til å håndtere metaforer? Neppe, og en slik språkbruker ville heller ikke komme særlig langt med andre språklige mønstre. Men i og med at sammensetninger er blandede rom som tar opp i seg informasjon fra ulike mentale rom, og dermed fra ulike domener, synes det rimelig å si at metafor-kompetanse er ekstra viktig for avkoding av sammensetninger. *Traktoregg*, som ble behandlet i avsnitt 5, er et godt eksempel, for her er det snakk om et metaforisk “egg” som blir “verpet” av en traktor.

Et annet grunnbegrep i kognitiv lingvistikk, metonymi, er også viktig for avkodingen av norske sammensetninger:¹⁶

15. Det kan legges til at språkbrukerne slett ikke alltid kommer frem til den “rette” tolkningen, dvs. den som avsenderen hadde i tankene da han/hun ytret sammensetningen. Reanalyse, dvs. tilfeller der en sammensetning blir tillagt en ny betydning, vitner om dette. Et eksempel er *kjederøyke* som av noen språkbrukere tolkes som ‘røyke fordi man kjeder seg’ i stedet for den mer konvensjonaliserte betydningen ‘røyke den ene sigaretten etter den andre (slik at de danner en kjede)’. Jeg vil takke *Maal og Minnes* anonyme konsulent for å ha trukket frem dette eksempelet.
16. Både metafor og metonymi er begreper som har lang tradisjon i retorikk og språkvitenskap, men ettersom denne forskningstradisjonen er velkjent og bare marginalt relevant for denne artikkelen, vil jeg bruke begrepene slik de brukes i moderne (kognitiv) lingvistikk, uten å diskutere forskningshistorien nærmere.

(11) Metonymi:

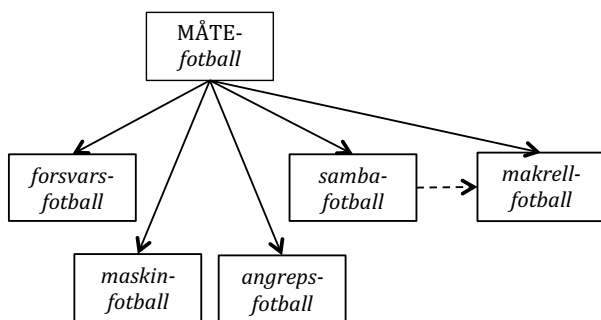
A cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same cognitive model (Radden og Kövecses 1999: 21)

I praksis betegner Radden og Kövecses term “kognitiv modell” det samme som domene i Lakoffs definisjon i (10) (jf. Nettet 2011: 34 for diskusjon med litteraturhenvisninger). Mens metafor dreier seg om forbindelser på tvers av domener, handler metonymi enkelt sagt om relasjonene innenfor et domene. Evnen til å håndtere slike relasjoner er avgjørende for å kunne avkode norske sammensetninger. I *makrellfotball*, som ble diskutert i avsnitt 5, representerer for eksempel makrellen hele domenet “sørlandssommer”. En liten del står altså for hele helheten – et typisk metonymisk forhold (Peirsmann og Geeraerts 2006). Selv om metonymi-kompetanse er relevant for svært mange språklige mønstre, er det rimelig å anta at den er ekstra viktig for avkodingen av sammensetninger. Vi har sett at sammensetninger kan analyseres som blandede rom, og at leddene er rombyggere som etablerer innputtrom. I dette ligger det at rombyggerne skal vekke assosiasjoner til et helt domene, og det er en metonymisk prosess der en del opptrer som et referansepunkt for et hele.

Makrellfotball illustrerer ikke bare viktigheten av metonymi for norske sammenhenger, men viser også hvordan metonymi og metafor går hånd i hånd. På den ene side vekker *makrell* assosiasjoner til sørlandssommer generelt og er dermed en del som metonymisk representerer et hele. På den annen side kan *makrellfotball* innebære å angripe på en måte som minner om en makrellstim. Da har vi et metaforisk forhold mellom to domener: fisk og fotball. Det er ingen motsetning mellom den metonymiske og den metaforiske tolkningen, og begge fenomener er sentrale i teorien om konseptuell integrasjon. Som nevnt må vi anta at språkbrukerne besitter både metonymi- og metaforkompetanse, og både metonymi og metafor kan bidra sammen til å gi *makrellfotball* og andre sammensetninger betydning.

En strategi som språkbrukerne kan bruke til å hankses med sammensetninger, vil jeg kalle “paradigmatisk knoppskyting”. I avsnitt 2 så vi at kategorinettverk gjør det mulig å beskrive forholdet mellom sammensetninger med samme etterledd. Det er viktig å merke seg at slike nettverk ikke er statiske størrelser, men tvert imot stadig er i endring. Når språkbrukerne konfronteres med en sammensetning de ikke

kjenner godt til, kan de trekke veksler på kategorinettverket når de forsøker å finne frem til en passende betydning. Igjen er *makrellfotball* et godt eksempel. I Figur 5 har jeg tatt med noen få sammensetninger med *fotball* som etterledd og ulike forledd som beskriver måter å spille fotball på. Antar vi at språkbrukerne har utviklet et kategorinettverk med skjemaet [MÅTE-*fotball*], må vi anta at nettverket kan utvides med nye instansieringer av skjemaet – for eksempel *makrellfotball*. Når en språkbruker leter etter en plausibel betydning, kan han/hun ta utgangspunkt i nettverket og anta at det er snakk om en måte å spille fotball på. I tillegg til det overordnede skjemaet øverst i figuren kan også de ulike underkategoriene være med på å forankre nye sammensetninger i kategorinettverket. For *makrellfotball* synes særlig den innarbeidede sammensetningen *sambafotball* å være relevant. Samba står metonymisk for brasiliansk kultur og vekker positive assosiasjoner til Brasil på samme måte som makrellfiske om sommeren skaper positive assosiasjoner til Sørlandet. Parallelliteten mellom *sambafotball* og *makrellfotball* kommer frem i Figur 5, der den stiplede pilen representerer en ekstensjonsrelasjon fra et sentralt, etablert medlem av kategorien til et mer perifert kategorimedlem. Jeg bruker betegnelsen “knoppskyting” om situasjonen i figuren. På den måten får jeg frem at kategorinettverket utvides ved at nye subkategorier knyttes til nettverket. Dette skjer gjennom instansieringsrelasjoner til overordnede skjemaer og gjennom ekstensjonsrelasjoner til en eller flere subkategorier. Epitetet “paradigmatisk” er brukt for å få frem at det er tale om relasjoner mellom ord som kan erstatte hverandre i en kontekst, i motsetning til syntagmatiske relasjoner mellom et ord og de foregående og etterfølgende ordene i konteksten (Saussure 1916: 176).

Figur 5: “Paradigmatisk knoppskyting” og *makrellfotball*

“Knoppskytingen” innebærer som nevnt paradigmatisk relasjon mellom ulike sammensetninger, men det er også rimelig å anta at de syntagmatiske relasjonene til omkringliggende ord i konteksten har betydning for avkodingen av sammensetninger. Her er sammensetninger som ikke har konvensjonalisert betydning, gode eksempler, for i slike tilfeller har ikke språkbrukerne lært seg en betydning som de kan aktivere direkte. I stedet må de ta i bruk generell kompetanse og generelle strategier for å finne mening i den informasjonen de har til rådighet. La oss gå tilbake til *lungedørene* i (7) i avsnitt 6. Hovedtemaet i avisartikkelen er kols, så det mentale rommet “lungesykdom” er godt representert i konteksten. Konteksten introduserer også bygninger med dører, ettersom både Elisabeth-senteret og Universitetssykehuset i Nord-Norge (UNN) ikke bare er institusjoner, men også konkrete bygninger. Det ville trolig være svært vanskelig å få fatt i betydningen til *lungedørene* om det ikke var for konteksten som forankrer de to mentale innputtrommene som sammensetningen tar utgangspunkt i. Den syntagmatiske konteksten bygger opp under sammensetningen og gjør det mulig å tolke den. Selv om man skal være forsiktig med å trekke generelle slutninger på grunnlag av ett eksempel, fremstår det ikke som spesielt dristig å anta at konteksten alltid er til hjelp ved avkodingen av sammensetninger – i hvert fall sammensetninger som ikke har konvensjonalisert betydning, og/eller som adressaten ikke er kjent med fra før.

Det er viktig å merke seg at de fire prinsippene jeg har drøftet – metafor, metonymi, paradigmatisk knoppskyting og syntagmatisk kontekstopbygging – ikke er alternativer som utelukker hverandre, men snarere prinsipper som samvirker. Vi har alt sett at metafor og metonymi eksisterer side om side, og det samme gjelder for paradigmatisk knoppskyting og syntagmatisk kontekstopbygging. Konfrontert med en lite kjent eller helt ukjent sammensetning kan språkbrukerne benytte seg av sin generelle metafor- og metonymikompetanse, men også ta i bruk paradigmatisk og syntagmatiske relasjoner for å finne frem til plausible betydninger.

8 Konklusjon

I denne artikkelen har jeg analysert norske sammensetninger med utgangspunkt i kognitiv lingvistikk generelt og teorien om konseptuell integrasjon spesielt. Jeg har argumentert for at leddene i sammensetninger er rom-

byggere som aktiverer mentale innputtrom, og at sammensetninger er blandede rom basert på disse innputtrommene. Vi har sett at de blandede rommene overtar noe, men ikke all informasjon fra innputtrommene, og at de blandede rommene også innbefatter emergent struktur, dvs. informasjon som ikke er direkte forankret i noen av innputtrommene.

Analysen er relevant for to grunnleggende spørsmål. Til spørsmålet om hvilke føringer som foreligger for norske sammensetninger, har jeg foreslått at formelle føringer kan suppleres med føringer som tar utgangspunkt i sammensetningers funksjon. Rent konkret har jeg lansert Kompresjonshypotesen som sier at en generell egenskap ved sammensetninger er at de komprimerer informasjon fra ulike mentale rom til ett mentalt bilde. Denne egenskapen skiller sammensetninger fra andre språklige mønstre, for eksempel syntaktiske fraser.

Videre har den fremsatte analysen konsekvenser for spørsmålet om hvordan språkbrukerne avkoder ukjente eller lite kjente sammensetninger. Når de ut fra innputtrommene skal finne frem til et plausibelt blandet rom, har jeg foreslått at de må ta i bruk sin generelle kognitive kompetanse som gjør det mulig å håndtere metafor og metonymi, og at de også kan bruke strategier som jeg har kalt “paradigmatisk knopp-skyting” og “syntagmatisk kontekstoppbygging”.

Analysen fremlagt i denne artikkelen bygger på et begrenset materiale, og mer forskning er nødvendig før sikrere konklusjoner kan trekkes. Ikke minst må Kompresjonshypotesen testes mot et mer omfattende materiale. Analysen av norske sammensetninger som blandede rom reiser også viktige spørsmål, for eksempel: Hva kjennetegner rombyggerne i norske sammensetninger? Vi har sett at rombyggerne kan fungere som metonymiske referansepunkter for hele domener, og spørsmålet blir da hva slags referansepunkter som typisk forekommer i sammensetninger. Selv om disse og andre spørsmål krever nye studier av større materiale, har denne artikkelen vist at det er fruktbart å betrakte norske sammensetninger i lys av teorien om konseptuell integrasjon.

Referanser

Bäcklund, Eirik. 2007. “Da sto jeg der og pølsvettet”: en analyse av 367 nomeninkorporeringer som grammatikkutfordrer norsk. Upublisert masteroppgave i lingvistik, universitetet i Oslo.

- Eiesland, Eli Anne. 2008. "Skal vi sittedanse?": *verb-verb-sammensetninger i norsk*. Upublisert masteroppgave i lingvistikk, Universitetet i Oslo.
- Enger, Hans-Olav. 1995. "Har ord hoder? Litt om sammensetninger og deres bøyning." *LexicoNordica* 2: 33–42.
- Enger, Hans-Olav og Kristian Emil Kristoffersen. 2000. *Innføring i norsk grammatikk*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/Cappelen.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fauconnier, Gilles. 2007. "Mental spaces." I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 351–376. Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, Gilles og Mark Turner. 2002. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Hovdenak, Marit (red.). 2006. *Nynorskordboka*: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd.
- Lakoff, George. 1993. "The contemporary theory of metaphor." I: *Metaphor and Thought*, red. Andrew Ortony, 202–51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara. 2007. Polysemy, prototypes, and radial categories. I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 139–69. Oxford: Oxford University Press.
- Neset, Tore. 2011. Metafor og metonymi: personkarakteriserende sammensatte substantiv i norsk. *Maal og Minne* 1: 32–64.
- Peirsman, Yves og Dirk Geeraerts. 2006. Metonymy as a Prototypical Category. *Cognitive Linguistics* 17.3: 269–16.
- Radden, Gunther og Zoltan Kövecses. 1999. Towards a Theory of Metonymy. I: *Metonymy in Language and Thought*, red. Klaus-Uwe Panther, 17–60. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Rønhojd, Jarle. 1997. *Norsk morfologi*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sakshaug, Laila. 2000. Tonelagstilordning i norske samansetjingar. Ein autoleksikalsk analyse. *Maal og Minne* 2: 195–212.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne og Paris: Payot.
- Selkirk, Elisabeth O. 1982. *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Štekauer, Pavol. 2000. *English Word Formation: A History of Research (1960–1995)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Turner, Mark. 2006. Compression and representation, *Language and Literature* 15 (1. 17–27).
- . 2007. Conceptual integration. I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 377–93. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, Mark. 2014. *The origin of ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- Wangensteen, Boye (red.). 2004. *Bokmålsordboka*. Oslo: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd.
- Williams, Edwin. 1981. “On the Notions ‘Lexically Related’ and ‘Head of a Word’.” *Linguistic Inquiry* 12.2: 245–74.
- Zwicky, Arnold M. og Jerrold M. Sadock. 1975. “Ambiguity tests and how to fail them.” *Syntax and Semantics* 4, 1–36.

Abstract

This article presents an analysis of Norwegian compounds based on Fauconnier and Turner’s (2002) theory of conceptual integration. It is argued that constituents that form a compound are “space builders” that activate different input spaces, and that compounds are ‘blends’ that integrate information from the relevant input spaces. In addition, the Compression Hypothesis is advanced, a hypothesis that places constraints on possible compounds in Norwegian. The analysis of compounds as blends facilitates a discussion of the strategies language users can take advantage of when interpreting compounds.

Tore Nessel
UiT Norges Arktiske Universitet
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
tore.nessel@uit.no